

УДК 711.4.045

DOI: 10.26565/2225-6505-2018-1-03

І. А. Снітко
Харківський національний університет будівництва й архітектури
М. А. Курушина
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

АВТЕНТИЧНА ТА СУЧАСНА СИМВОЛІКА В АРХІТЕКТУРНОМУ Й КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ МІСТА

У статті порушено проблему поєднання минулого й сучасного у просторі міста. У який спосіб і якою мірою органічно між собою пов'язані ці елементи, які коди вони містять, які подальші перспективи розвитку міського простору – питання, відповіді на які вимагають спільних зусиль учених різних галузей.

Автори наголошують на важливості вивчення символічних контекстів міста. З одного боку, символіка – це те, що на рівні підсвідомості має бути зрозумілим кожному, з другого – проблеми у зчитуванні символічних кодів виникають внаслідок певних змін, що постійно відбуваються в суспільстві. У статті місто досліджено як текст, що є динамічним і постійно змінним. Доведено, що місто завжди виступало дзеркалом суспільного життя. Тому динаміка міських змін і способи її фіксації й інтерпретації мають бути у фокусі сучасних урбаністичних досліджень.

Ключові слова: мова міста, семіотичний код, символ.

В статье рассматривается проблема соединения прошлого и современности в пространстве города. Каким образом и насколько органично между собой связаны эти элементы, какие коды они содержат, какие дальнейшие перспективы развития городского пространства – вопросы, ответы на которые требуют общих усилий ученых разных направлений.

Авторы отмечают необходимость изучения символических контекстов города. С одной стороны, символика – это то, что на уровне подсознания должно быть понятно каждому, с другой стороны, проблемы в считывании символических кодов происходят вследствие определенных изменений, которые постоянно происходят в обществе. В статье город исследован как текст, который является динамичным и постоянно изменяется. Доказано, что город всегда выступал зеркалом общественной жизни. Поэтому динамика городских изменений и способы их фиксации и интерпретации должны быть в фокусе современных урбанистических исследований.

Ключевые слова: язык города, семиотический код, символ.

The article deals with the problem of combining the past and the modern in town space. In what way and to what extent these elements are connected to each other – those are the issues requiring mutual effort of scientists in different fields.

The authors accentuate the importance of studying symbolic urban contexts. On the one hand, symbolism is something that must be clear to everyone, on the other hand, problems in reading symbolic codes arise due to constant changes that take place in society. The article considers town as a text that is

dynamic and constantly changing. It is proved that town has always been a reflection of social life. So the dynamics of urban changes as well as the means of recording and interpreting them have to be the focus of modern urbanistic studies.

Key words: *urban language, semiotic code, symbol.*

Можливість синтезу наукових знань про місто у другій половині ХХ ст. спричинила появу семіотичної моделі міста – міста як тексту. Завдяки цьому стало можливим розглядати його не тільки як місце, де відбуваються різноманітні процеси (соціальні, політичні, економічні, етнічні, демографічні, екологічні та ін.), але і як поєднану смисловим зв'язком цілісну послідовність знакових одиниць, що може здійснювати комунікацію. Ця модель започаткувала вивчення міста як накопичувача, передавача, перетворювача та генератора культури.

Місто як текст – це живе строкате полотно, у якому переплітаються архітектурні стратегії і їхні матеріальні втілення, місця і знаки пам'яті, назви вулиць, майданів і кварталів, вивіски крамниць, рекламні банери, легенди, анекдоти, газетні публікації, офіційні звернення і тексти на парканах, звуки, запахи тощо, зрештою, самі жителі міст і їхні практики поведінки в місті і з містом. Отже, місто – це також знакове, символічне середовище буття людини.

Загалом теорія тексту сформувалася як міждисциплінарний напрям на перетині кількох наук, тому у сфері її дослідження перебувають усі знакові цілісні утворення. Б. Успенський, зокрема, у роботі «Семіотика мистецтва» (мовою оригіналу «Семиотика искусства», 1995) відзначав, що розуміє текст максимально широко, як будь-яку семантично організовану послідовність знаків [7, с. 13]. Варто відзначити, що, попри такий виправданий узагальнений семіотичний підхід, у дослідженні міста як тексту до уваги варто брати й багатий досвід вивчення передусім тексту вербального. Тому місто як текст можна оцінювати також за мовознавчими й літературознавчими критеріями.

У роботах М. Бахтіна порушено питання співвідношення тексту й простору, впроваджено поняття «хронотопу». Ю. Лотман значно розширює розуміння простору щодо тексту, вписуючи простір тексту (як знаковий) у простір культури: «Уявімо як певний цілісний світ, узятий у синхронному зрізі, залу музею, де в різних вітринах виставлені експонати різних епох, надписи зрозумілими й незрозумілими мовами, інструкції для дешифрування, пояснювальні тексти до виставки, що їх створили методисти, схеми маршрутів екскурсій і правила поведінки відвідувачів, і уявімо все це як цілісний механізм. <...>. Ми одержимо образ семіосфери. При цьому не слід забувати, що всі елементи семіосфери перебувають не в статичному, а в динамічному стані, постійно змінюючи формули співвідношення» [1, с. 168]. Отже, семіотичний простір міста, за Ю. Лотманом, – це поєднання текстів і кодів, причому текстів не тільки літературних [2].

Вивчення «міського тексту» здійснювали представники тартусько-московської семіотичної школи. Розуміння міста як сукупності всіх його знаків, усіх повідомлень, можливість прочитання міста не лише як текстів про нього, а й як механізму, що сам є текстом і здатний породжувати тексти, – усе це показало перспективність підходу, що його виробили представники названої школи (Ю. Лотман, З. Мінц, В. Топоров, Б. Успенський та ін.).

На основі вивчення вербальних текстів з-поміж базових характеристик тексту як цілісного знакового утворення загалом можна визначити комунікативність (тобто зверненість, адресність, навіть у тому разі, якщо адресат матеріально не виражений чи текст звернений до себе), кількарівневу, складну, ієрархічну організацію, динамічність, денотативність. Сучасне місто фактично можна розглядати як гіпертекст, що має складну композицію і плинну динамічну багатопарову структуру.

Місто в такому розумінні має зовнішню злютованість та внутрішнє осмислення. Кожне місто як змістовне середовище людського існування має також власний мовний код.

Саме виявлення цього коду або кодів дасть нам змогу розуміти мову міста та зберігати її автентичність для нащадків. Місто певною мірою протистоїть часу, як і культура, тому що заново народжує власне минуле[3].

У сучасній філософії архітектури є ще одне поняття – це геній місця, чи дух місця (“genius loci” – лат. «дух-покровитель») – особлива духовна атмосфера, що притаманна тому чи тому окремому місцю та становить його унікальність. Архітектура має надзвичайний зв’язок із місцем, це своєрідна трансформація місця. У текстах Нового часу термін “genius loci” асоційований із враженням, яке виникає у людей від місця, і це враження спричинене тим, що можна назвати духом місця. Сучасні міста переважно мають історичну забудову, у яку необхідно вписати нові об’єкти в такий спосіб, щоб не зруйнувати дух місця.

К. Норберг-Шульц, норвезький теоретик архітектури, розробив метод феноменологічного аналізу, що він його виклав у роботі «Геній місця: до феноменології архітектури» [9]. Сучасне суспільство втрачає відчуття єдності з оточенням. Це спричинює поширення втрати сенсу життя, породжує відчуження. Посилення цих тенденцій зумовлене і сучасною архітектурою, що мовби існує в порожнечі, не враховуючи автентичних ознак усього міста. На фасади будівель нашаровуються вивіски й рекламні банери, елементи, що також не завжди пов’язані за змістом і стилістикою із іншими знаками міста, створюючи не орієнтири, а хаотичне нагромодження знаків (іл. 1)¹. Тому важливим є гармонійне поєднання автентичної і сучасної символіки у мові міста, що надаватиме цілісності його образу.

Ілюстрація 1

За відомим теоретиком архітектури О. Г. Раппапортом, розуміння архітектури базується на трьох категоріях – морфології, символіці й феноменології [5]. Морфологія дає розуміння фізичних характеристик об’єкта, вона описує конфігурацію, параметри й деталі. На основі морфологічного опису ми можемо говорити про архітектурні стилі. Архітектурні стилі у контексті вивчення мови міста дають уявлення про його історичний розвиток, культуру й місцеві вподобання. Характер стильового наповнення міста є його індивідуальною ознакою.

Стилістика в архітектурі міста теж може бути прочитана. Фахівці розуміються на мовах різних стилів. Пересічні містяни орієнтуються на свій смак у сприйнятті архітектурних форм. Досить часто вони користуються асоціативними порівняннями. Однак при цьому

¹Усі ілюстрації є власністю Авторів або взяті з відкритих джерел.

містяни – одночасно споживачі й творці міських смислів, тому їхню роль не варто ігнорувати.

Символіка поєднує морфологію архітектури і культурну традицію. В різних культурних контекстах одна і та сама форма може мати різний зміст. Окрім форми, певне смислове навантаження в архітектурі має також колір. Мова кольору – це частина мови міста. Колір здавна мав символічне значення. Колір в архітектурі міста акумулює певну інформацію. Традиційні кольори передусім були пов'язані з природним оточенням. Також вони залежали від якісних характеристик будівельних матеріалів. Архітектурна палітра міста була більш комфортною для зорового сприйняття. Були лише поодинокі акценти, що, окрім естетичної та символічної значущості, виконували функції орієнтирів у просторі.

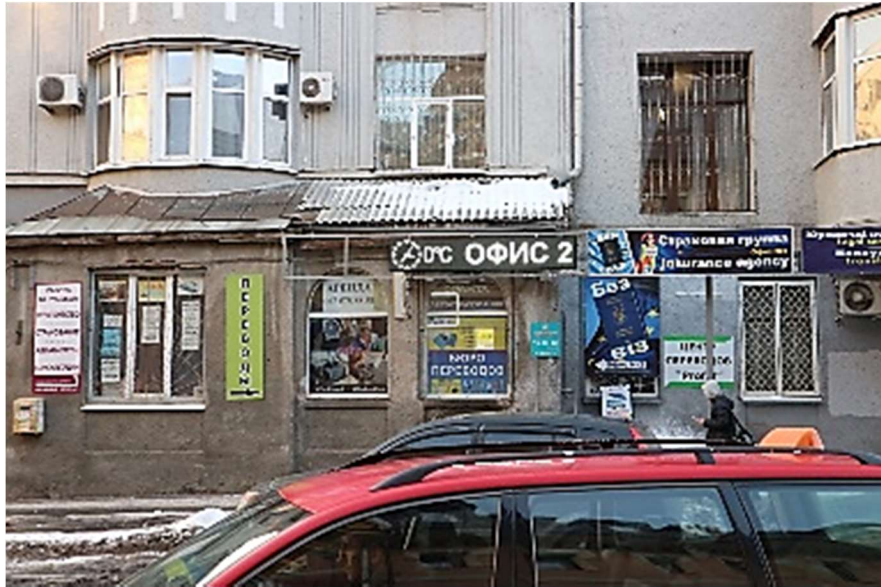
Зараз кольорова палітра міста надзвичайно хаотична. З одного боку, вона вражає своєю різноманітністю, з другого – чинить значне психофізіологічне навантаження на людину. Ця дія кольору є непомітною для багатьох пересічних містян, але вона відображається на психоемоційному стані людини, впливає на рівень втоми, ступінь концентрації уваги (іл. 2).

Ілюстрація 2

Вибір яскравих, «хімічних» відтінків указує на бажання виокремитись. Використання таких кольорів у рекламних плакатах, вивісках, декораціях вітрин крамниць створює по фронту вулиці певну інформаційну стрічку (іл. 3).

Вона вміщує кілька рівнів інформації, зчитування яких відбувається у всіх по-різному. Перший рівень – фактична інформація – назви вулиць, вивіски крамниць та закладів, реклама. Другий рівень – якість подання фактичної інформації. Третій рівень – насиченість зображеннями та кольором, тип розміщення. Сприйняття цих рівнів частково відбувається усвідомлено, частково – на рівні підсвідомості.

Ілюстрація 3

Окремо слід згадати феномен вуличного мистецтва «графіті». Воно теж влітається у мову міста у вигляді зображень чи текстів або поєднання тексту й зображення. Саме графіті може бути сигналом того, що мова міста не повною мірою або не так, як хотілося б, відображає думки різних верств населення. Часто графіті розглядають як альтернативу інституалізованим формам міської культури. З часом графіті теж можуть перетворитися на офіційні форми. Сучасні графіті Харкова виконують і професійні митці, які мають художню освіту (переважно вони підписують чи в певний спосіб маркують власні твори, як-от Гамлет Зінковський чи Вікторія Каштанова – Ms. Chestnut, іл. 4, 5, 6, 7 відповідно), і аматори. Мотиви створення графіті також можуть бути різноманітними. Однак саме ця строкатість і створює неповторну мозаїку конкретного міста. Ба більше, бачення «прекрасного» й «потворного» може відрізнятись у різних традиціях, з історичної перспективи чи в окремих групах або в індивідів. Тому цікавим бачиться вивчення того, як сприймають графіті (чи інші неінституалізовані форми міської культури) містяни, яке ставлення до цього влади тощо.

Ілюстрація 4

Ілюстрація 5

Ілюстрація 6

Ілюстрація 7

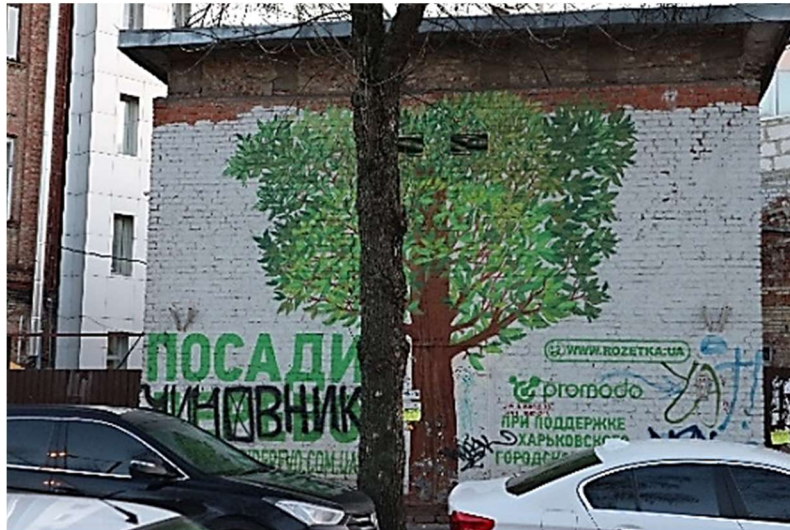
Складну систему взаємодії різних типів і рівнів знаків у міському просторі демонструють факти поєднання авторського графіті як тла для подальшого творення «тексту вулиці». Авторське графіті може бути продумане й концептуальне, це вираження Автора як особистості, художника і як жителя міста. Вільний простір графіті на серійній ілюстрації 8 (а саме графіті вже є текстом у тексті, оскільки це «Гоголь на Гоголя», причому образи і Гоголя, і персонажів переосмислені) частково заповнений іншими елементами. Окремі деталі (зображення і тексти) є своєрідними відповідями Авторові, деякі – обіграють Авторську концепцію. Низка текстів нагадує листування чи виконує функцію дошки оголошень. Певні

тексти маніфестують позицію чи думки того, хто їх залишив (приміром, *Лесбійки до бійки!*). Очевидно, що такі «тексти в текстах» – це добрі фіксатори рефлексій жителів міста (представників певних соціальних груп за різними ознаками). Гадаємо, що в таких повідомленнях можна віднайти і загальні риси (що їх можна виявити в інших містах), і унікальні (типові лише для цього міста).

Серійна ілюстрація 8 «Гоголь на Гоголя»

На офіційний текст «Посади дерево», що повідомляє містянам про проект, нашаровується «Посади ЧИНОВНИКА» з характерним графічним перекресленням літери О, очевидно, як символу заграбованого вікна (іл. 9).

Ілюстрація 9

Форми й типи міських знаків відбивають бачення реальності давньої і сучасної. Місто постає як відкритий текст, що постійно змінюється. «Рухомі елементи в місті, а особливо люди й їхня діяльність так само істотні, як і сталі матеріальні частини. Ми не лише глядачі в цьому спектаклі, ми самі беремо участь у ньому» [10, с. 2]. Відомі «Мобілі» (Mobiles) Л. Кальдера й інші скульптури, що можуть вільно пересуватись у просторі, створюючи нові картинки, як у калейдоскопі, постаючи щоразу перед глядачем у нових формах, У. Еко в роботі «Роль читача. Дослідження з семіотики тексту» називає феноменом «твору, що перебуває в стані руху» [8]. Такими рухомими знаками насичений і пронизаний міський текст, «тут немає кінцевого результату – лише неперервна послідовність станів» [10]. Схоже бачення міста сформулювали представники Лос-Анджелеської школи урбаністики, твердячи про постійне перетворення, формування і конструювання міста в процесі його функціонування як соціокультурного утворення. Отже, місто як текст – це динамічний механізм. Уміння прочитати його знаки – важливе для підтримання життєздатності міста і його гармонійного розвитку.

Показовим у зв'язку з цим є також поєднання відразу кількох епох і історій в серії 10 однакових інсталяцій (збереглися не всі) «НЕ ФОНТАН», що їх встановив Гамлет Зінковський у Харкові. Приміром, фасади різних за часом будівель, однозначне покликання на відому роботу 1917 р. «Фонтан» М. Дюшана і відповідне обігрування назви «не фонтан», форми (перевернутої догори) і сучасної дати – 2017 р. (іл. 10).

Ілюстрація 10

Цікаві ремінісценції можна помітити й у номінаціях топооб'єктів міського простору. Відтворення типової структурної моделі, але зі своєрідною грою компонентів бачимо в назві крамниці *Фрідріх на Енгельса*, що демонструє зміну адресної функції. Приміщення було розташовано на тодішній вулиці *Енгельса* (з 2015 року вулиці повернули назву *Різдвяна*), що, очевидно, зумовило вибір назви «*Фрідріх*» із іронічною вказівкою «*на Енгельса*» (як відомо, прізвища класиків політичної економіки згадують звичайно разом). Очевидно, за якийсь час назва крамниці втратить у найменуванні вказівку на адресність (оскільки локація вже не на вулиці Енгельса) і зазнає нового переосмислення.

Постійні нагадування про минуле влітаються у міський текст у різний спосіб. Зокрема, це оголошення про купівлю виробів часів СРСР, згадка про ЖЕК, суто міська господарська тематика радянських часів у графіті, а на другому плані пластиковий профіль вікна новітньої будівлі (іл. 11, 12).

Ілюстрація 11

Ілюстрація 12

Також показово поєднано плакатний шрифт і відповідну мовну шаблонність, трафаретність висловлювання «*Искусство принадлежит народу*» і вже виправлений варіант, де змінена частина відрізняється не лише за змістом, а й за стилістикою оформлення графічних знаків «*Искусство принадлежит самому себе*» (іл. 13).

Ілюстрація 13

При цьому в назвах фірм бачимо і стилізоване відтворення дореволюційних моделей номінації: антропонім + сполучник «та, і» + «компанія», «К^о». Показове поєднання в одному просторі різних знаків («старий» дореволюційний стиль назви компанії, елементи графічних назв, зроблені балончиком), кольорового навантаження, локації (іл. 14)

Ілюстрація 14

Феноменологія пов'язана із суб'єктивним переживанням, невід'ємним від живого контакту зі спорудою. Феноменологія розширює область візуальної архітектурної комунікації в більш складній області синестетичної реальності природного і антропогенного оточення [6, с. 180]. Феноменологія – це практична філософія, що досить тісно пов'язана з архітектурою, оскільки архітектура близька до грецького «техне» – мистецтва, ремесла. Отже, феноменологія стає теоретичним обґрунтуванням архітектурної практики.

Однією з ключових в архітектурі є проблема сприйняття. Світ є те, що ми сприймаємо. Досвід архітектури не тільки візуальний. Він стосується також дотику, слуху, нюху. Феноменологічний підхід в архітектурі протистоїть критичному, раціональному. Феноменологічні аспекти архітектури дають можливість встановити безпосередній контакт людини і світу. Архітектура виходить на рівень почуттів та в такий спосіб наближається до людини.

Феноменологічне сприйняття архітектури доволі зрозуміло описує французький філософ Моріс Мерло-Понті [4]. Він говорить, що архітектура існує в світі та може бути зрозуміла як інше тіло, конституйоване баченням, сприйняттям.

Цікавим для нас є поняття контексту. Один і той самий об'єкт, поміщений у різне оточення, будуть неоднаково і сприймати. Контекст також створює і людське оточення. Фактично, самі містяни вже є контекстом. Це стає зрозумілим у зіставленні різних історичних районів міста. Перспективним з огляду на це бачиться вивчення й зіставлення також локальних оповідей, легенд про міські райони та мешканців як текстів про тексти.

Диференціація районів була закладена ще під час заснування міста, а потім тільки поширювалась і зазнавала часом істотних змін. Кожен район міста мав свою історично визначену функцію, яка була відображена в характері забудови, і, звісно, в архітектурній мові міста і його феноменології. Але з часом призначення району і його межі можуть змінюватися, зміщуватися, а елементи забудови лишаяються, поєднуючись із новими. Те, якою мірою це виходить органічно, і відбиває міський текст.

Автентичний мовний код міста є його яскравою відмінною рисою, що потребує розуміння, підтримання та збереження. Сучасна міська символіка передусім повідомляє нам про ті проблеми, що є в місті. Це виражено в характері архітектури, кольоровому навантаженні міста, вуличному мистецтві, способах розміщення, оформлення і функціонуванні міських повідомлень. Саме від правильного та своєчасного зчитування різноманітної інформації залежить якість міського середовища, його візуальна та психологічна комфортність та «привітність» до мешканців.

Література

1. Лотман Ю. М. Семиотическое пространство // Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров: Человек – Текст – Семиосфера – История. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – С. 163-175.
2. Лотман Ю. М. Символические пространства // Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М. : «Языки русской культуры», 1996. – С. 239-296.
3. Лотман, Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство СПб», 2000. – 704 с.
4. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти [Пер. с французского под редакцией И. С. Вдовиной, С. Л. Фокина]. СПб: «Ювента», «Наука», 1999. – 466 с.
5. Раппапорт А.Г. Феноменология места // Башня и лабиринт. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://papardes.blogspot.com/2014/06/blog-post_1.html
6. Сухаревський К.В. Типи методологічних підходів дослідження стильових ознак архітектури // Архітектурний вісник КНУБА. – С. 178-181.
7. Успенский Б. А. Семиотика искусства / Б. А. Успенский. – М. : «Языки русской культуры», 1995. – 360 с.
8. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко [Перев.: С. Серебряный]. — СПб.: Симпозиум, 2007. — 512 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.livelib.ru/book/88361/readpart-rol-chitatelya-issledovaniya-po-semiotike-teksta-umberto-eko/~30>
9. Christian Norbert-Schulz. Genius loci. Towards a phenomenology of architecture/ Christian Norbert-Schulz – Edinburgh college of art library, 2004. – 288 p.
10. Lynch K. The Image of the City / Kevin Lynch. – Cambridge : The Technology Press & Harvard University Press. – 1960. – 118 p.